

ELŐSZÓ

A számadáskönyvek különlegesen gazdag forrásul szolgálnak a történettudomány, elsősorban is a művelődéstörténet számára. Segítségükkel az adott kor mindennapi életébe nyerhetünk betekintést, de pontosíthatják, kiegészíthetik eseménytörténeti ismereteinket is. A „zivataros” évszázadok dacára néhány fennmaradt a késő középkori Magyarországról, a 15. század végéről és a 16. század elejéről. Gondoljunk csak Estei Hippolit püspök egri számadáskönyveire (1501–1508)¹, melyeknek közzétételére teljességében csak 1992-ben került sor, de kisebb részeit már Nyáry Albert is közölte és felhívta a figyelmet a forrás fontosságára.² Zsigmond lengyel herceg (1467–1548) számadásai³ is meglehetősen bőséges információval szolgálnak olvasójuk számára.

Zsigmond a Jagelló dinasztia tagja, IV. Kázmér lengyel király (1447–1492) és Habsburg Erzsébet ötödik fia volt. Kázmér 1492-évből bekövetkezett halála után fiai egymás között osztották fel az apjuk uralma alá tartozó területek feletti hatalmat. Ulászló uralkodott Csehország és Magyarország felett. A lengyel trón János Alberté lett, Sándor jussa a litván nagyfejedelem volt. A legfiatalabb fiú, Frigyes egyházi pályára lépett, a krakkói püspökség javadalmait élvezte és gnézeni érsek volt. Zsigmondnak gyakorlatilag nem jutott semmi, még annyi föld sem, hogy megélhetését méltóságához mérten biztosíthatta volna. Édesanyja ugyan igyekezett neki, mint kedvenc fiának, a litván nagyfejedelemi trónt juttatni, így Sándoré lett volna a lengyel trón, János Alberté a magyar, Ulászlónak pedig meg kellett volna elégednie a Cseh koronával. A magyar trón betöltéséért folyó vetélkedésekben Erzsébet emiatt János Albertet támogatta Ulászlóval szemben.⁴ Az események azonban nem a tervei szerint alakultak, Zsigmondnak továbbra sem volt biztosítva a jövője, kiadásait abból a 8000 forintnyi éves járadékból kellett fedeznie, amit János Albert biztosított számára. Hosszas huzavona után úgy döntöttek, hogy Zsigmondot Ulászló fogja Budán befogadni. A herceg 1498. decemberétől 1501. decemberéig tartózkodott

¹ Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei 1500–1508. Közzéteszi: E. Kovács Péter. Eger, 1992.

² B. Nyáry Albert: Az esztergomi érsekség és egri püspökség számadási könyvei a XV–XVI. századból. Századok 1. (1867.) 378–384. o.

³ Zsigmond lengyel herceg budai számadásai (1500–1502., 1505). Közzéteszi Divéky Adorján. Budapest, 1914. A továbbiakban: Zsigmond herceg számadásai. 1914.

⁴ Adorján: Az 1494. évi löcsei fejedelmi kongresszus. Lőcse, 1913. 8. o. A továbbiakban: Divéky, 1913.

Budán, majd még két alkalommal időzött itt rövidebb ideig, 1502. szeptember 11-től november 28-ig, majd 1505. június 17-től augusztus 10-ig.

Ulászló közbenjárására⁵, 1499. november 29-én János Albert neki adományozta a Glogauai hercegséget. János Albert lengyel király 1501-ben meghalt, így Zsigmondnak lehetősége nyílt a lengyel trón megszerzésére, várakozásai azonban nem teljesültek, bátyja, Sándor lett a lengyel uralkodó.

1504-től lausitzi őrgróf és egész Szilézia kormányzója volt. Igazságügyi és közigazgatási reformjaival "mintaállamokká" szervezte ezeket a területeket. 1506-ban Sándor váratlan halála után övé lett a lengyel királyi korona, melyet I. (Öreg) Zsigmond néven (Zygmunt Stary) egészen haláláig viselt.⁶

Első felesége Szapolyai János lánya, Borbála (1495–1515). Választása a török elleni magyar-lengyel védelmi szövetség megerősítése érdekében esett rá, házasságukból (1512–1515) nem született fiú. Második házasságából (1518–1548), Bona Sforzától született meg örököse, Zsigmond Ágost, aki 1530-tól társuralkodója, majd Zsigmond halála után utódja lett.

I. Zsigmond eredményesen növelte a lengyel királyság területét, hozzácsatolta a Német Lovagrend egykori területét, a Porosz Hercegséget, valamint a Mazóviai Fejedelemséget.⁷ Nevéhez kapcsolható a reneszánsz stílus elterjesztése Lengyelországban.⁸ A Jagellók magyarországi uralomra kerülésével szorosabbra fűződött a kapcsolat a két ország között.

Divéky Adorján megállapítása szerint a Magyarországon töltött évek voltak Zsigmond legboldogabb és leggondtalanabb évei.⁹ A herceg és udvarának ellátása II. Ulászlóra hárult, aki nemcsak pénzt, hanem természetbeni juttatásokat is biztosított öccse számára, utóbbiakat a királyi számtartó (*dispensator*), az előbbit Thurzó János, majd Thurzó György kamaragrófok segítségével. Azok a kisebb hercegségek, amiket Ulászló adományozott Zsigmondnak, nem jelentettek komoly bevételt.¹⁰

A herceg több utazást is tett az országban, megfordult Pozsonyban, Vácott, Visegrádon, Esztergomban, Tolnán, Bácscon, Szegeden és Kecskeméten is.

⁵ Divéky Adorján: Zsigmond lengyel herceg II. Ulászló udvarában. Századok 48. (1914.) 449. o. A továbbiakban: Divéky, Századok, 48.

⁶ Małgorzata Duczmal: Jagellonowie: Leksykon biograficzny. Krakow, 1996. 542–561. o.

⁷ Uralkodók és dinasztikák. Szerkesztette: A. Fodor Ágnes, Magyar Világ Kiadó, 2001. 695. o.

⁸ Divéky Adorján: Magyarország szerepe a lengyel renaissanceban. Archeológiai Értesítő, 1910. 1. füzet, 6. o.

⁹ Zsigmond herceg számadásai. 1914. 4. o.

¹⁰ Főgel József: II. Ulászló udvartartása. Budapest, 1913. passim.

Magyarországon is vele volt leghűségesebb embere és barátja, Szydłowiecki Kristóf¹¹. Budán még udvarmesteri, később – I. Zsigmond mellett – kancellári tisztségben.

A számadások magyar vonatkozású részeit Divéky Adorján tette közzé. A kéziratok a varsói főlevéltárban maradtak fenn, a kincstári osztály 29-es és 33-as számú köteteiben. A 29-es kötet 1500. február 15-től 1504. áprilisig, a 33-as kötet folytatólagosan tart egészen 1507. január 24-ig.¹²

Fordítás közben számos nehézséggel találkozik a fordító. A forrás nyelve alapvetően latin, azonban rendkívül sok lengyel szó és kifejezés található bennük. Ezek értelmezéséhez nagy segítséget nyújtott a kiadás végéhez Divéky által csatolt szótár és mutatók. A tisztán latin szövegrészek fordítása is problémás azonban, ugyanis a szöveg írója meglehetősen hanyagul használja a nyelvet. Gyakran fordul elő olyan mondat, ami vélhetően lengyel szórenddel és szóhasználattal íródott, de latin szavakkal. Gyakori a szavak, akár az állítmány elhagyása, a hibás egyeztetés. Előfordul a cselekvő és szenvedő alakok felcserélése. Általánosnak mondható a névszóragozás elhagyása, különösen személynevek esetén.

A szóhasználatból és stílusbeli sajátosságokból úgy tűnik, hogy a szöveget legalább két személy írta, a kézirat tanulmányozása nélkül azonban ez nem állítható bizonyosan.

A számadásokat rendszeresen ellenőrizte és aláírásával látta el az udvarmester, Szydłowiecki Kristóf is. Zolnay László egy rövidke cikkében megjegyzi: Zsigmond „udvarmesterével, Szydłowiecki Kristóffal...szerény jövedelméről, kiadásairól – fillérről fillérré – terjedő számadást vezetett.” Majd lentebb: „A következő számadáskönyvi bejegyzést már november 21-én Szegeden rója papírra a hercegi sáfár”.¹³ Az első megállapítás kétségtelenül helytálló, amennyiben Zolnay úgy értelmezte, hogy az udvarmester tartozott felelőséggel a számadásokért. Annyi azonban bizonyos, hogy nem Szydłowiecki írta a számadásokat, annál is inkább, mert együtt nevelkedett a herceggel, és emiatt is kitűnően beszélhetett latinul. Az azonban kétségbe vonható, hogy a herceg sáfára írta a kiadásokat. A sáfárt ekkor Móricnak hívják, és a számadások írója név szerint megemlíti, hogy a herceg parancsára pénzt adott neki.¹⁴ Azon kívül tudjuk, hogy a herceg kiterjedt levelezést folytatott, és valószínűleg emiatt két

¹¹ A kancellár naplója szintén értékes forrása történelmünknek. Krzysztoff Szydłowiecki kancellár naplója 1523-ból. Sajtó alá rendezte: Zombori István. Budapest, 2004.

¹² Zsigmond herceg számadásai. 1914. 6. o.

¹³ Zolnay László: Szeged-környék néhány művelődéstörténeti emléke 1500 őszéről. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974–75/1 5-6. o.

¹⁴ Zsigmond herceg számadásai. 1914. 70. o.

írnoka volt. Feltételezhetjük, hogy mindig közülük valamelyik vezette a *registrumok*at, ebből fakadhat a stílusbeli különbség is.

A herceg anyagi helyzetének szűkössége miatt a számadások valóban igen aprólékosak és pontosak, ebből következően rendkívül eleven képet rajzolnak a korabeli hercegi udvar életéről. Tanulmányozásukkal képet kaphatunk arról, hogyan működött az udvartartás, hány főből állhatott, kinek mi volt a feladata, mennyi a járandósága. Közvetlen közelről figyelhetjük meg az egyik legnagyobb európai dinasztia tagjának mindennapi életét. Kibontakozik előttünk a herceg napirendje, kedvenc időtöltései, kedves tárgyai, ruhatára, szobája berendezése. Azonban az egyszerűbb emberek mindennapjai legalább ilyen érdekesek lehetnek számunkra, és a forrás bőven szolgáltat ezekről is adatokat.

Mivel az udvar anyagi forrásai szűkösek voltak, nem tudták egyszerre intézni a nagy beszerzéseket, ezért folyamatosan találkozhatunk apró kiadásokkal, jól nyomon követhetők a szükségletek alakulásai, az árak és bérek változásai. Érdekesek orvostörténeti vonatkozásai is. Betegségek, sérülések gyógyításához kiadott összegekkel, nyomorultaknak, franciakórosoknak adott alalmaznával gyakran találkozhatunk. Sűrűn megemlítik a fürdőt, ahol egyfajta egészségmegőrzés és emellett gyógyító tevékenység is folyt a borbélyok közreműködésével. A herceg maga is rendelkezett egy ún. kettős asztrológiai naptárral, amiben feltehetőleg egészségügyi előírások is szerepeltek.¹⁵

Táplálkozásra vonatkozó adatok is szép számmal vannak, ebben a vonatkozásban azonban sajnálatos, hogy a mindennapi szükségleteket a király biztosította, ezek ugyanis emiatt nem jelennek meg a számadásokban. Szinte az utazás az egyedüli lehetőség, amikor részletes képet kaphatunk a herceg táplálkozásáról, ugyanis ekkor a herceg emberei szerzik be az úthoz szükséges készleteket.

Az udvar érdekes színfoltja, a bolond személyisége lépten-nyomon átsejlik a száraz adatok alkotta tárgyilagos képen, a részeges káplánnal és a herceg kutyájával együtt még életszerűbbé, megfoghatóbbá teszik az udvar életét. Mindezeket figyelembe véve láthatjuk, hogy olyan forrással van dolgunk, amely rendkívül sok adatot szolgáltat a középkor végi élet és különösen az udvari élet, a mindennapok megismeréséhez. Ezek mellett a forrást az teszi még értékessé számunkra, hogy Magyarország szempontjából nem jelentéktelen személy számadásairól van szó. Zsigmond itt tartózkodása alatt sok kapcsolatot, barátságot szerzett főúri körökben, hazautazása után is folyamatosan figyelemmel kísérte a magyar eseményeket. Házasság révén dinasztikus kapcsolatot

¹⁵ Zsigmond herceg számadásai. 1914. 23. o.

igyekezett létesíteni a két ország között, első felesége halála után ezt lánya, Izabella révén érte el.

A kiadványban szereplő részletek négy különböző helyről származnak, önmagukban is egységes részeket képezve. Az első részben a herceg Budán töltött első, egyben a leghosszabb tartózkodása alatt kapott bevételeket követhetjük nyomon. A második szakaszban ismerkedhetünk meg a mindennapi élet apró részleteivel, az udvar személyzetével, a herceg napirendjével. A harmadik részben Zsigmond részvételét kísérelhetjük nyomon Ulászló bácsi hadjáratában, az előkészületektől a városba való megérkezésig. Az utolsó egységben az 1501. november 28-tól az 1502. november 21-ig terjedő időszak fordítása szerepel. A herceg kíséretével együtt fivére halála miatt Krakókba utazott, majd a következő évben visszatért onnan. Hamarosan Fehérvárra indult Zsigmond, ahol 1502. szeptember 27-én került sor II. Ulászló jegyesének, Annának az érkezésére, szeptember 29-én pedig az esküvőre, ahol a hercegi fivér is részt vett. Ettől kezdve már csak rövidebb időszakokat töltött Zsigmond a Magyar Királyság területén. Ezzel tehát lezáródott a budai gondtalan napok ideje a herceg életében.

Előfordult, hogy a szöveg értelmezése nehézségeket okozott, a fordításban ezeken a helyeken jegyzetben közöljük az eredeti szöveget is. A lengyel szavak csak ott kerültek kiemelésre, ahol problémát okoztak a fordításban. A dolgozat lábjegyzeteiben szereplő adatok, amik az állomások egymáshoz viszonyított távolságát jelzik, légvonalban mért távolságot jelentenek. A pontos útvonal nem következtethető ki a feljegyzésekből, abban csak a nagyobb állomások, szálláshelyek szerepelnek.

Zsigmond élete hátralévő részében is szoros kapcsolatban maradt Magyarországgal, mint Szapolyai Borbála férje, II. Lajos (1516–1526) gyámja, második házasságából származó lánya, Izabella révén pedig János Zsigmond nagypja.